

Københavns luftforsvar i mellemkrigstiden

Indledning

Som det fremgår af artiklen Dansk luftværnsartilleri 1940, så var 10. Artilleriafdeling [1](#)), der indgik i Københavns Luftforsvar, i slutningen af perioden udrustet med en anden type materiel end de øvrige artilleriafdelinger.

I bogen *Planlægning af det sjællandske landforsvar 1922-1940* (Kilde 1) redegør Ole Isgaard Olsen for de forskellige militære og politiske overvejelser om forsvaret af den sjællandske øgruppe, herunder også planerne om forsvaret af landets hovedstad mod trusler fra luften. I bogen kan man læse om planlægning, forslag til idealenheder, generalstabsøvelser og meget andet, samt ikke mindst hvorledes Hæren søgte at løse sine opgaver, trods stadig knappere ressourcer.

Specielt i løbet af 1930'erne gøres flere forsøg på at få tilført ressourcer til luftforsvaret af København - en mærkesag for den kommanderende general, generalløjtnant Erik With. Disse forsøg fører dog intet med sig og resultatet er derfor, at et egentligt luftforsvar stort set ikke eksisterer. Man må hutle sig igennem med materiel af ældre model - hovedsagelig materiel fra Kystartilleriet.

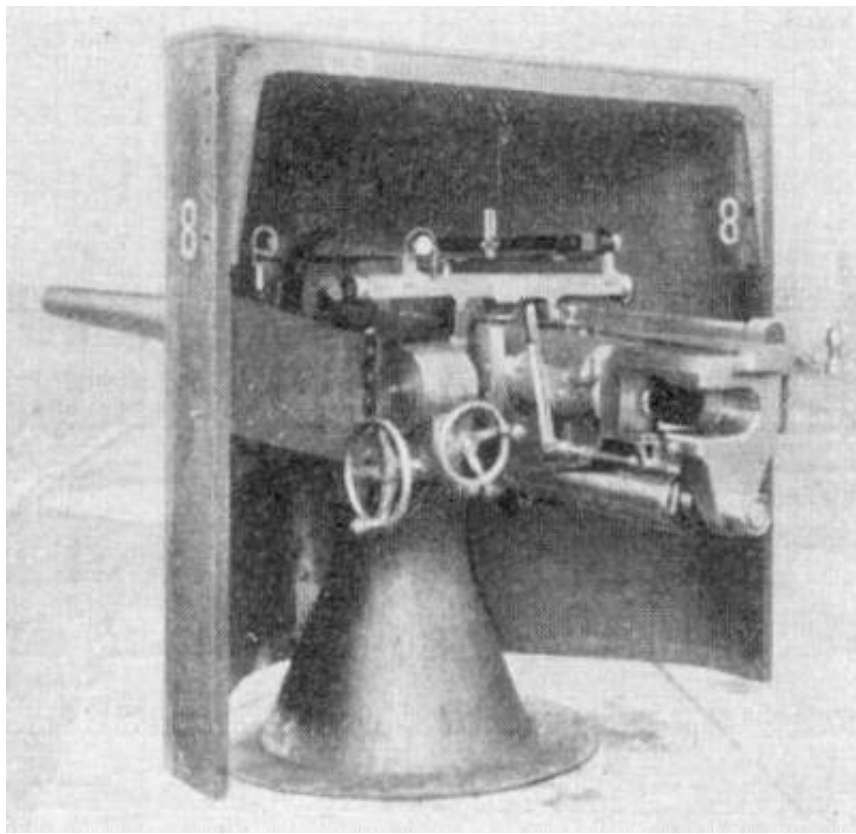
Status pr. januar 1934

Materiel

På ordre fra Kommandanten i København I 1934 udarbejdede 10. Artilleriafdeling (Luftværnsafdelingen) et forslag til etablering af Københavns luftforsvars militære del, baseret på eksisterende materiel.

Det materiel, der var til rådighed, bestod af:

- 14 stk. 75 mm luftværnskanoner, Model 1914/16
- 27 stk. 47 mm kanoner, Model 1886 og 1887 [2](#))
- 16 stk. rekylgeværer
- 32 stk. 90 cm lyskastere.

De 14 stk. 75 mm luftværnskanoner var særdeles brugbare, hvis de blev forsynet med moderne sigtemidler. Man foreslog, at disse kanoner blev opstillet i 4 batterier med henholdsvis 3 og 4 pjecer. I forvejen var der opstillet 9 stk. 75 mm luftværnskanoner på Kystdefensionens værker.

Note:

Luftværnskanonen var den såkaldte "Lomholtkanon", opkaldt efter sin konstruktør oberstløjtnant N.E. Lomholt. Kanonen var oprindelig en kystartillerikanon, fremstillet af Hærens Tøjhus, som indgik i bestykningsen i Københavns Søbefæstning. Forsynet med en ny lavet blev den forvandlet til en luftværnskanon. Kanonen hører ikke til de mest fotograferede; et billede af pjecen er vist senere under *Det frivillige luftforsvar*.

De 27 stk. 47 mm luftværnskanoner blev derimod betegnet som "uansendelige til beskydning af luftmål", og man foreslog, at disse kanoner ikke blev opstillet til luftforsvaret af København.

Rekylgeværene var brugbare, men der manglede luftmålssigtemidler og rekylgeværstøtter. Lyskasterne havde for ringe lysstyrke, og deres praktiske værdi var derfor ikke særlig stor.

Forslagets gennemførelse ville koste ca. 2 millioner kroner og luftværnsafdelingen foreslog, at man straks gik i gang med at forberede luftforsvaret af København.

Det brugbare materiel skulle opstilles og der skulle oprettes en luftværnscentral og 3 luftværnsafsnitscentraler. I byen skulle der oprettes flyveralarmstationer, og luftmeldetjenesten skulle indrettes efter en plan udarbejdet af afdelingen.

10. Artilleriafdelings egen vurdering af mulighederne

Luftværnsafdelingen beskrev selv værdien af løsningen således:

1. "Luftmeldetjenesten vil kunne give den fornødne underretning om tilstedeværelse af luftfartøjer så betids, at alarmering kan finde sted i tide. Vanskeligst bliver forholdet, hvis luftangreb sker fra øst eller sydøst, men det vil ikke være muligt at forbedre på dette forhold uden gennem eventuelle aftaler med Sverige angående udveksling af luftmeldinger.

2. Flyveralarmtjenesten vil kunne alarmere dels luftværnets militære og civile enheder, dels selve byens befolkning. Høj grad af beredskab for alle luftværnets enheder fordres dog på grund af det under luftmeldetjenesten nævnte forhold ved angreb fra øst eller sydøst.
3. Kanonforsvaret vil om dagen ved angreb fra højder mellem 800 - 2.000 m være i stand til at virke med 2 batteriers ild i østlig og sydlig retning, mens angreb fra nord eller vest i almindelighed kun vil kunne beskydes med 1 batteri. Dette forhold aftager kendeligt ved voksende flyvehøjde, og særlig grelt bliver det, når flyvehøjden er ca. 4.000 m og derover, idet der da vil forekomme partier over byen, som ikke kan beskydes af noget batteri ...

Indsættelse af det eksisterende batteri 75 mm Model 1932 vil selvfølgelig hjælpe noget på dette forhold, men i hovedsagen må det erkendes, at luftangreb ført mod byen fra større højder end ca. 2.000 m i realiteten ikke vil kunne beskydes effektivt med den forhånden værende ammunition.

Om natten vil kanonforsvaret ikke kunne virke mod luftangreb fra højder over ca. 1.500 m, idet lyskasterne ikke kan belyse mål i større højde. Men selv i lavere højde vil det formentlig være et tilfælde, hvis flyvemaskiner fanges i lyset og fastholdes i så lang tid, at beskydning kan finde sted, thi manglen på lytteapparater og passende bevægelsesanordninger på lyskasterne er kompromitterende for lyskasternes anvendelse.

Kanonforsvaret er derfor ganske utilstrækkeligt. En fremstilling af en ny brisantgranat til pjecerne vil i alle tilfælde være påkrævet, idet batterierne derved vil kunne opnå større virkningsområde.

4. Lysforsvaret er - ganske uanvendeligt, hvis angrebshøjden er over ca. 1.500 m og ganske utilstrækkeligt effektivt mod angreb i lavere højde. Indsættelse af de eksisterende 2 moderne Sperry-sæt 3) vil kun betyde en nødtørftig hjælp.
5. Rekylgeværforsvaret vil om dagen kunne virke mod angreb i højder under ca. 500 m, men vil om natten være lammet i sin virkning af det lidet effektive lysforsvar.
7. Der mangler ganske mulighed for såvel om dagen som om natten effektivt at kunne beskyde et angreb, der sættes ind i højder mellem ca. 500 og ca. 800 m højde, idet der ganske mangler maskinkanoner til indsættelse i luftforsvaret."

Uafhængigt af luftværnets midler blev der udarbejdet planer for luftmeldetjenesten. Kommandanten i København blev i denne sag ansvarlig for hele Sjælland og omliggende øer, samt Samsø og Anholt.

Luftmeldetjenesten havde både til formål at alarmere det aktive luftværn og civilbefolkningen. I december 1936 var arbejdet med meldetjenesten stort set færdig. Der var forberedt varsling af alle større byer på Sjælland, oprettet et stort antal meldeposter og truffet forberedelser til mørklægning.

Krigen bryder ud

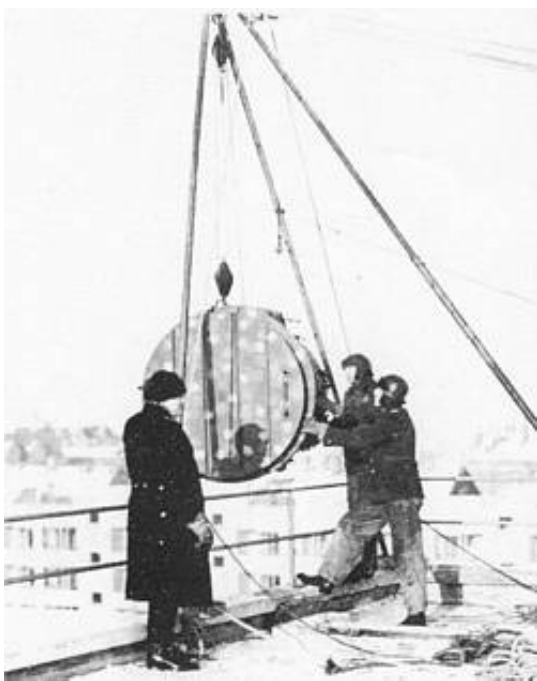
10. Artilleriafdeling formeres med stab og 3 batterier. 1. Batteri på Bådsmandsstrædes Kaserne, 2. Batteri i lejren på Amager og 3. Batteri på Artillerivejs Kaserne.

2. Batteri, som var et lyskasterbatteri, blev allerede den følgende uge beordret til Jylland for at indgå i Sønderjysk Luftforsvarskommando - *se Glimt af luftværnsartilleriets indsats i neutralitetsforsvaret 1939-40 - 2. udgave*).

Denne ordre blev udført således: I København, lørdag den 9. september 1939, sendte man patruljer fra Artillerivejs Kaserne rundt til byens restauranter og forlystelsessteder, først og fremmest Tivoli, med ordre til befalingsmænd og menige om uerholdeligt at begive sig til kasernen. Her blev folk straks efter ankomsten taget ud, fik ordre til at pakke de allermest nødvendige ting ned, hvorefter de blev sendt til Ballonparken, hvor de formentlig blev smidt op på lyskaster- og lyttevogne samt almindelige lastvogne, som derefter blev sendt af sted på den lange march til Sønderjylland. Enkelte siges herunder at have fået en brat opvågnen på færgen i Korsør, som nåedes ud på morgenen.

Den 2. september 1939 - dagen efter krigsudbruddet - havde Generalkommandoen anmodet Krigsministeriet om tilladelse til at forberede Københavns luftforsvar. Man foreslog, at Kommandanten i København klargjorde standpladser for det tunge luftværnsmateriel (20 mm og 75 mm) - dog skulle der indtil videre kun udføres jord- og tømrerarbejde. 14 stk. 90 cm lyskastere skulle stilles op, og gennem oplægning af våben skulle 59 rekylgeværstationer rundt om på byens hustage gøres kampklare.

To måneder senere blev Generalkommandoens ønsker delvist opfyldt og Krigsministeriet meddelte, at lyskasterne kunne opstilles og jordarbejdet til det svære skyts udføres. Der kunne forberedes opstilling af rekylgeværer på opstillingsstederne, men derimod forbød ministeriet udstationering af rekylgeværer og ammunition. Opstillingen af lyskasterne måtte ikke finde sted på læreranstalter og skoler. Endvidere måtte der ikke udføres jordarbejder i parker, på boldbaner mv.

Redningskorpset ZONEN bistod hæren ved opstilling af de 14 stk. 90 cm lyskaster.

Fra *ZONE-Redningskorpset i København under Besættelsen* af Arne Vagn Jensen, Zone-Redningskorpsets Museum, Holbæk 1994, som findes på Det kongelige Garnisonsbibliotek.

Billederne stammer fra bogen.

Den 9. september 1939 udsendte Krigsministeriet "Almindelig forholdsordre over for fremmede militære luftfartøjer". Fremmede militære fly havde ikke adgang til dansk luftrum - dog var passage tilladt over Øresund, Bælterne og Kattegat. Københavns Havn og Red var spærret område.

Af forholdsordren fremgik blandt andet, at der skulle nedlægges protest mod eventuel overflyvning ved

afgivelse af 3 løse varselsskud. Blev det fremmede fly erkendt som tilhørende en krigsførende magt, så skulle varselsskuddene dog afgives med skarpt. Hvis protesten ikke blev taget til følge, så skulle flyvningen imødegås med alle til rådighed stående midler. Angreb direkte på dansk område skulle, "når fjendtlig hensigt er utvivlsom, uden nærmere ordre imødegås med alle til rådighed stående midler!"

Status pr. oktober 1939

I en redegørelse fra oktober 1939 - godt en måned efter Anden Verdenskrigs begyndelse - giver Generalkommandoen en status på Københavns luftforsvar.

Behovene var vurderet i forhold til et forslag fra maj 1936, udarbejdet i fællesskab af Søværnet og Hæren [4](#)).

Hærens behov	Haves
36 jagermaskiner	Ingen.
28 stk. moderne 75 mm luftværnskanoner med tilbehør	12 stk. (10. Artilleriafdelings skyts) 5
14 stk. 75 mm luftværnskanoner af ældre model (moderniserede)	14 pjecer findes; 16 briske støbt på 4 steder (Kun 6.000 moderne granater findes.)
56 stk. 20 mm kanoner i dobbeltaffutage	Intet materiel færdigt, men bevilget.
28 stk. 1 m stereotelemeter	24 stk. til Københavns luftforsvar eller andet formål.
160 rekylgeværer	Findes.
160 pivoter eller støtter	108 fodplader findes; 46 pivoter til nedgravning (Intet materiel opstillet.)
14 lytteapparater	7 lytteapparater findes; 3 i arbejde.
52 stk. 150 cm lyskastere	12 stk. 150 cm lyskastere; 8 i arbejde, der vil blive færdige ca. 1.4.1940.
32 stk. 90 cm lyskastere	30 stk. 90 cm lyskastere findes, kun 2 opstillet.
50 spærreballoner	Intet materiel.

Søværnets bidrag til Københavns luftforsvar var opgjort således:

- 18 luftfartøjer (jagere)
- 20 stk. moderne 75 mm luftværnskanoner med tilbehør
- 2 stk. 75 mm luftværnsbatterier af ældre model
- 32 stk. 20 mm kanoner med tilbehør
- 70 stk. 8 mm rekylgeværer
- 8 lytteapparater
- 23 stk. 150 cm lyskastere.

men såvidt Generalkommandoen var bekendt, var ingen af de foreslåede anskaffelser bragt til udførelse.

Den 9. april 1940

Den 8. april 1940 blev meldingerne udefra så alarmerende, at der klokken 12.00 blev beordret "alarmberedskab". Klokken 23.00 sænkedes beredskabet til "forhøjet beredskab", men samtlige befalingsmænd fik ordre til at opholde sig på kasernen.

Om morgenen den 9. april 1940 blev byen overfløjet af tyske bombemaskiner, og kort tid efter kom der ordre til, at der ikke måtte gøres modstand mod de tyske tropper.

Kunne det være gået anderledes?

En symbolsk markering af den danske neutralitet ved hjælp af Københavns luftforsvar havde ikke ændret ved det uundgåelige resultat, tværtimod havde det måske udløst det bombardement, som Tyskland truede med, såfremt regeringen ikke bøjede sig for det tyske ultimatum.

Landet lå, som det havde ret, og hændelserne den 9. april 1940 var en logisk konsekvens af den politik, der havde været ført gennem mange år.

General With udtalte midt i oktober 1939 - i et sidste forsøg på at få forbedret Københavns luftforsvar - foranlediget af "den foreliggende situation" at han ønskede at "pege på det uholdbare i den nuværende tingenes tilstand, som er den, at Københavns luftforsvar ikke eksisterer".

Kilder

1. *Planlægningen af de sjællandske landforsvar 1922-1940* af Ole Isgaard Olsen, Udgivet af Forsvarskommandoen, 1985.
2. *Danmarks Hær, Bind I og II* under redaktion af kaptajn Hector Boeck, kaptajn S.E. Johnstad-Møller og kaptajnløjtnant C.V. Hjalb, Selskabet til udgivelse af kulturskrifter, København 1934-1935.
3. *For Fred i Frihed i 50 år - Hjemmeværnsregion VI 1949-1999* udgivet af Hjemmeværnsregion VI, København 1999.
4. *Dansk Landartilleri 1400-2000* af Ole L. Frandsen, Tøjhusmuseets 1997 (Særtryk af Dansk Artilleritids-skrift, nr. 4, august 1997, 83. årgang.)
5. *Københavns Befæstning 1886-1986* af Ole L. Frantzen og Bjørn A. Nielsen, Tøjhusmuseet, København 1986, ISBN 87-7491-188-0.

Per Finsted

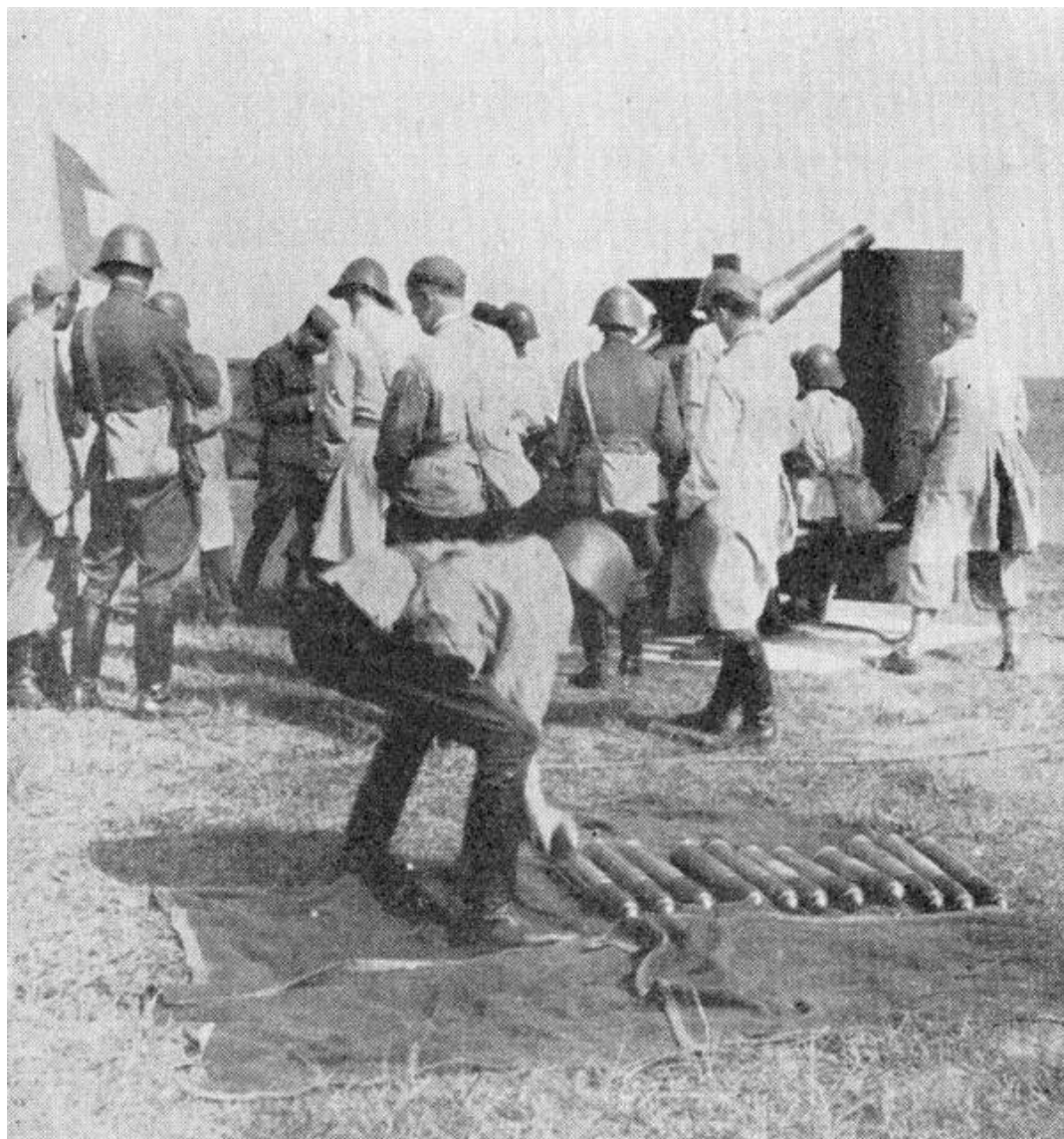
Den frivillige del af Københavns luftforsvar

Københavns Skytteforenings Rekylkorps (K.S.R.) blev i 1911 ved en overenskomst mellem Krigsministeriet og korpset formelt en del af de styrker, som bemandede Københavns Landbefæstning. Korpset var knyttet til Fæstningsartilleriregimentet og skytterne blev iklædt artilleriets uniform. På

venstre ærme bar man, ifølge overenskomsten, korpsets særlige mærke: To korslagte rekylgeværer og initialerne K.S.R.

En ny fare - luftangreb - dukkede op under krigen, og dermed meldte problemet - luftforsvar - sig. For de midler, som staten kunne afse dertil, dannedes da, så hurtigt og så godt, det lod sig gøre, et Københavns Luftforsvar, bestående af et antal rekylgeværstationer på hustage og lignende og en række kanonstationer i byens periferi.

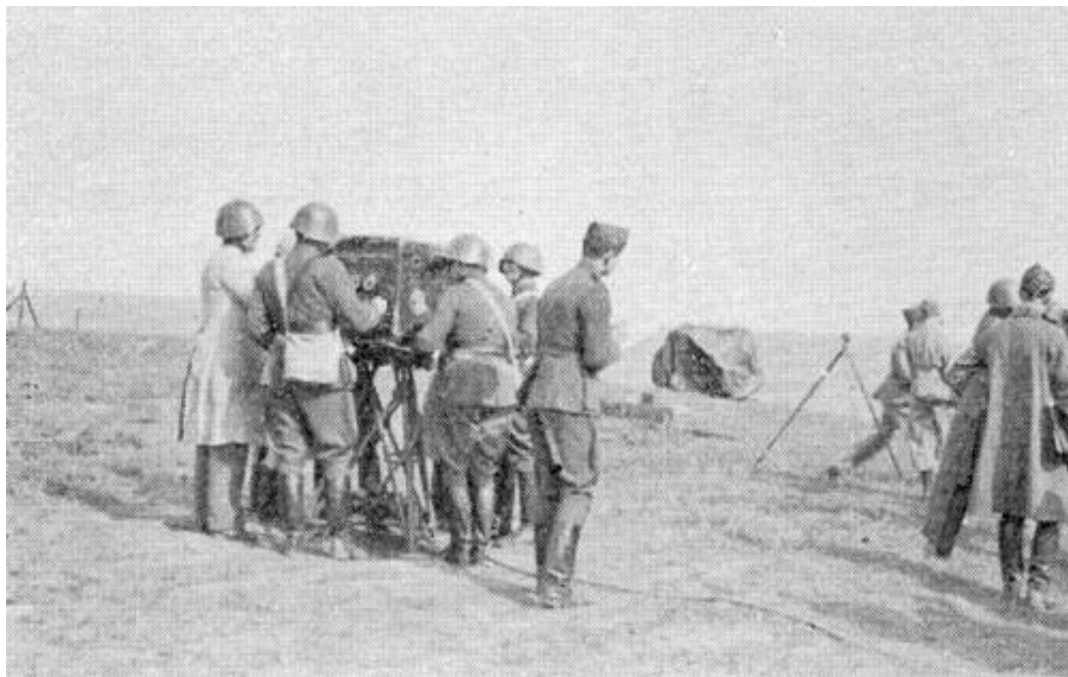
Til at overtage tjenesten på en del af disse stationer mente man at have et egnet personale inden for Københavns Skytteforenings Rekyllkorps, og i foråret 1916 stilledes et lille hundrede skytter til rådighed for Kommandanten i København, hvem luftforsvaret var blevet underlagt.

I efteråret 1917 blev det af Overkommandoen bestemt, at hele Københavns Skytteforenings Rekyllkorps skulle overgå til Københavns Luftforsvar. Korpsets dengang 253 frivillige bemandede herefter 10 stk. 47 mm luftværnskanoner, 14 rekylgeværstandpladser, 12 lyskasterstationer og 3 sirenestationer.

Efter krigen indtrådte en afmatning i interessen for den frivillige forsvarssag, men i 1927 blev korpset ført ind i mere militære rammer, idet der af krigsministeriet blev fastsat grader [6](#), der svarede til forskellige af hærens. Endvidere indførtes en ny korpsumiform (khaki). Korpsets særlige mærke blev videreført på den nye uniform.

Den 13. maj 1934 var en stor dag i korpsets historie, idet korpset den dag på Mosede Batteri for første gang foretog skarpskydning med 75 mm L/30 luftværnskanon M.1914/16 med korrektør, imod slæbemål trukket af en flyver.

I 1935 ændrede korpset navn til Københavns Frivillige Luftforsvarskorps - i daglig tale K.F.L. - med støtteforeningen Foreningen for Københavns frivillige Luftforsvar. I 1937 blev K.F.L. nedlagt ligesom de øvrige frivillige korps, men støtteforeningen bestod som skytteforening.

I februar 1940, da krigen var brudt ud, men Danmark stadig ubesat, besluttede man at oprette et kursus ved 10. Artilleriafdeling for de gamle medlemmer af K.F.L. Der mødte 125 mand, som modtog uddannelse i det nyeste luftværnsmateriel og blandt andet bemandede et 75 mm luftværnsbatteri ved Strickers Batteri [7](#) på Amager.

Virksomheden blev fortsat til den 29. august 1943, hvor det moderne materiel blev overtaget af tyskerne. Foreningen fortsatte sit virke, i det omfang det var muligt, og mange af medlemmerne gik over i modstandsbevægelsen.

Per Finsted

1) Hærloven af 1932 bestemte, at den gamle 10. Artilleriafdeling (tung reserveafdeling) skulle omdannes til en motoriseret linieafdeling - luftværnsafdeling - med 8 batterier. Afdelingen var direkte underlagt Generalkommandoen. Ved hærloven af 1937 oprettedes Luftværnsregimentet, men indtil december var regimentets og 10. Artilleriafdelings stabe identiske ligesom regimentschefen tillige var chef for 10. Artilleriafdeling. Kommandomæssigt forblev 10. Artilleriafdeling efter regimentets oprettelse direkte underlagt Generalkommandoen.

2) De 27 stk. 47 mm kanoner, Model 1886 og 1887, var oprindeligt opstillet som antiballon-kanoner på forterne omkring København..

3) Sperry-sæt eller Sperry-Gruppe var betegnelsen for lyskastere og lytteapparater og opkaldt efter materiellets amerikanske leverandør Sperry Gyroscop Co.

4) At forsvarets dengang to grene arbejdede sammen, forekommer i dag naturligt, men man må have med i betragtning, at de to myndigheder levede en tilværelse, hvor man i bedste fald konkurrerede om de knappe ressourcer, der blev stillet til rådighed fra politisk side.

5) Oversigten der er hentet fra Kilde 1, nævner specifikt 10. Artilleriafdeling, men hvis antallet af 75 mm kanoner skal passe, så skulle der sandsynligvis have stået 13. Artilleriafdeling, altså Sjællandske Divisions luftværnsafdeling.

6) Af Kilde 2's oversigt over tjenstgørende befalingsmænd udledes følgende gradsstruktur: rekrut i K.S.R, bombarder, kanonkommandør af 2. grad, kanonkommandør af 1. grad, batterikommandør af 2. grad, batterikommandør af 1. grad, korpschef. Sidstnævnte var en linieofficer - kaptajn N.S.J. Bjerre, fra 10. Artilleriafdeling.

7) Batteriet, der i dag er sløjftet, lå på Raffinarederivej, mellem Kløvermarken og Prøvestenen (Fredningsstyrelsens kort over Københavns SØ- og Landbefæstning, 1986).